

Miért nem lehetett pozitív személyiség Khuen-Héderváry Károly a horvát történelemben?

Kevés olyan egyértelműen negatív alakja van a horvát történelemnek, mint a dualizmus korában Horvátországot közel két évtizeden át kormányzó gróf Khuen-Héderváry Károly. Neve olyan történelmi korszakot jelöl, amelyet a korrupció és a törvénytelenesség, a horvátellenesség és az erőszakos magyarosítás szinonimájaként emlegetnek. Olyannyira, hogy a 2015. novemberi választások előtt Zoran Milanović, akkori kormányfőnek elég volt kijelentenie, hogy ő nem „Khuen-Héderváry”, s mindenki számára világos volt, milyen vádakát kíván magától elhárítani. A Milanović kijelentése által kiváltott reakciók az interneten szinte néhány órán belül megtöltötték a horvát közösségi oldalakat, s csak kevés akadt köztük, amely Khuen-Héderváry érdemeit emlegette volna. Hogyan lehetséges ez, hiszen közzismert, hogy a gróf mi mindent tett Horvátországnak a Habsburg Birodalom fejlettebb területeihez való felzárkóztatásáért. Zágráb az ő idejében nyerte el európai nagyvárosi arculatát, felépült a Horvát Nemzeti Színház, Khuen-Héderváry kezdeményezésére kezdődött el az adriai turizmus fejlesztése, ami napjainkban is a horvát költségvetési bevételek jelentős hányadát adja, és teljesedett ki a közoktatás korábban megkezdett korszerűsítése, fejlesztése. A horvátoknak ezzel tisztában kellene lenniük, úgy tűnik, még sincsenek. A kérdésben az sem hozott lényeges változást, hogy kiléptek a délszláv államszövetségből, és immár a saját szempontjaik szerint értékelhetik a múltjukat. Ez a fajta „feledékenység” mintha miránk is átragadt volna. A magyar történetírás sem foglalkozik eleget a korszakkal, a politika pedig úgy tesz, mintha a magyar–horvát viszonyban mostanában tapasztalható romlás csak egy kérdés, a horvát olajvállalat, az INA és legnagyobb részvényese, a magyar MOL közötti vita következménye lenne. A Délkelet-Európában lezajlott, és még mindig folyamatban lévő változások, valamint a javításra szoruló magyar–horvát kapcsolatok időszerűvé teszik a Khuen-Héderváry-éra elemzését. Ahhoz, hogy megértsük, valójában miért nem volt, nem lehetett jó a kiegyezés a Magyar Királysággal, s a hosszú időn át kormányozni képes bán személye a horvát politikai elit jó része számára, tágabb összefüggések közé kell helyeznünk az akkor történeteket.

Khuen-Héderváry egy, az európai politikai berendezkedést gyökeresen megváltoztató korszak küszöbén kormányozta Horvátországot, egy „halálra szánt” birodalom képviselőjeként, az első világháború kirobbantásához a nagyhatalmak által gyújtózsínórnak használt balkáni térségben. A tárgyilagos véleményalkotáshoz, tehát nemcsak a magyar és a horvát, de még csak nem is pusztán a délszláv térségbeli, hanem az összeurópai politikai folyamatok áttekintésére is szükség van. A vizsgálódást jóval az ő báni kinevezését megelőző időszakban kell kezdeni. A körülmények alapos és széles körű mérlegelése más megvilágításba helyezi ezt a korszakot is a közös horvát–magyar történelemben. Tanulással szolgál arra nézvést is, hogy két ország kapcsolatát nemcsak a közvetlen szereplők befolyásolják, aminek a belátása ma sem érdektelen.

Megelőlegezve az alább következőket, azt mondhatnánk, Khuen-Héderváry, illetve a Magyar Királysággal való államközösség megújítása mindenképpen éles kritikát váltott volna ki. Akkor is, ha a bán sokkal bölcsebben kormányoz, ha – amint ezt Hóman Bálint és Szekfű Gyula írja a *Magyar történetben* – Budapesten nem erőltetik a „korszerű” kisebbségpolitikát, vagyis a horvátországi szerbek egyenjogúsítását, vagy a magyar nyelv használatát a közös hivatalokban, és oktatását Horvátországban. Az európai, illetve az ekkor már számításba veendő, de itt és most nem érintett amerikai hatalmi központokban más jövőt szántak a térségnek, s a háttérben szívósan munkálkodtak annak megvalósításán. Európában a francia és az orosz politika összpontosított a térségre a legintenzívebben. Nagy-Britannia a német egyesítésig nem folytatott következetesen aktív politikát a kontinensen. Ennek ellenére a harmadik helyre sorolandó a délszláv térség jövőjét tervezgető nagyhatalmak között. Elsősorban azért, mert fölöttébb érdekelt volt a német és az orosz befolyás mérséklésében, továbbá a török birodalom szétesése után esedékes területi osztozkodásban. A balkáni kisépek felszabadítása jó eszköznek tűnt ennek megsürgetésére. Az is világos volt, hogy ezek egyenként aligha képesek önálló államot alakítani, összefogásukra – London és Párizs számára legalábbis – Szerbia tűnt a legalkalmasabbnak. Anglia tervei között a Habsburg Birodalom megszüntetése eredetileg nem szerepelt. A Bécsi Kongresszuson ismét felosztott lengyelekében azonban, akiktől tanácsokat kaptak, igen. Így kerültek be a horvát és a szlovén területek is a szerb vezetéssel megvalósítandó délszláv gyűjtőállamba. Szerbia kezdetben ezért nem lelkesedett, sokkal inkább szerette volna a saját területét megnövelni. Ám amikor belátta, hogy csak az előbbihez kaphat nagyhatalmi támogatást, „délszlávia” ötletét is felkarolta. Több tényező együttes hatása vezetett a közös délszláv állam létrehozásához, amelyre sem Bécsnek, sem Budapestnek nem volt befolyása, még kevésbé Khuen-Hédervárynak. Ő egy, történelmi léptékkal mérve, rövid időre tudta konszolidálni a helyzetet Horvátországban, s megtartani azt Magyarország társországaként, hogy azután később, az első világháború után ne csak a horvátok és a szerbek barátságának illúzióját, hanem saját lakosságunk és területünk jelentős részét is elveszítsük. A horvátok sem kapták meg azt, amit akartak. Ennek ellenére a közvélemény formálói nem törekedtek és ma sem törekszenek közös történelmünk elfogulatlanabb megítélésére. A magyar–horvát kapcsolatok megromlásának viszont arra kell készítenie minket, hogy az okokat keresve távolabbra tekintsünk Horvátország határainál. A Jugoszlávia szétesése után kirobbant háborút a nagyhatalmak elfojtották. Az utána kialakult politikai-területi felosztás átmeneti. Az újrendezésre kész tervek vannak, amelyek – ahogyan ez a történelemben lenni szokott – nem biztos, hogy ebben a formában megvalósulnak. Azt azonban érdemes szem előtt tartani, hogy egy újabb, Oroszországot elszigetelni hivatott „gyűjtő állam” részeként Magyarországgal is számolnak. Már a XIX–XX. század fordulóján is voltak erre vonatkozó forgatókönyvek. Magyarországot újabban szokás a délkelet-európai országok közé sorolni, ezért is tanulságos visszamenőleg is megvizsgálni, hogyan örölnék a „nemzetközi malmok”, nehogy túl késő legyen, mire a mostani elképzeléseket dekódoljuk.

I. Az európai nagyhatalmi politika és az erőviszonyok megváltozása a napóleoni háborúkat követő időkben

Napóleon vereséget szenvedett. Franciaország azonban, a nyertes európai hatalmak bölcsességéből, részt vehetett a hódító hadjáratait lezáró Bécsi Kongresszuson (1815), és – ha egyelőre jelképesen is – megtarthatta nagyhatalmi státusát. Ennek ellenére elégedetlen volt, mert visszaállt a régi rend. Ugyanazok kezében maradt a hatalom Európában, mintha a francia forradalom és a Napóleon hadai által meghódított területeken bevezetett liberális reformok meg sem történtek volna. Ez azonban csak a látszat volt. Valójában minden megváltozott, de éppen a helyreállt erőegyensúly miatt egy ideig nem volt nyilvánvaló. Franciaország sem nyugodott bele a visszarendeződésbe, és folyamatosan igyekezett módot találni arra, hogy elősegítse a nagy birodalmak – mint például az oszmán vagy a Habsburg – kisebb, következésképpen gyengébb nemzetállamokra való széthullását.

Ezen a brit politika is munkálkodott, különösen, amikor liberális politikusok kerültek hatalomra. Ilyen volt például Palmerston,¹ aki összesen tizenkét évig volt miniszterelnök, s a színpalak mögött hatékony segítője volt például a lengyel újraegyesítésért harcolóknak, valójában azonban minden lépésében a brit birodalmi érdekek gátlástalan érvényesítése vezérelte. A Habsburg Birodalom tekintetében az európai nagyhatalmak véleménye egészen a XIX. század második feléig megoszlott. Nagy-Britannia tartott Oroszország túlságos megerősödésétől és – az oszmán török birodalom széthullása esetén – a Dardanellákhoz való kijutásától. Ezt minden lehetséges módon igyekezett megakadályozni. A Habsburg Birodalom mint ütközőzóna erre a célra megfelelt számára. Nem támogatta a magyar forradalmat, hiszen érdeke volt, hogy az Osztrák Császárság nagyhatalom maradjon. Más volt a helyzet annak itáliai birtokaival, ahonnan mindenképpen ki akarta azt szorítani. Kiállt az olasz egység mellett, de nem igazán az olaszok vágyának kielégítése céljából, hanem a pápai hatalom gyengítése és területi visszaszorítása végett. A nemzetközi politika bonyolult összefüggéseire jellemző, hogy ezáltal közvetve gyengítette Ausztriát is, amely viszont védelmébe vette a pápai államot. Poroszországtól (1866) elszenvedett veresége nyomán Ausztria² tovább gyengült. London tisztában volt vele, hogy ez következményekkel jár, s ha nem folytat aktívabb külpolitikát a közép- és délkelet-európai térségben, nélküle fogják átrajzolni a térképet. Érdeklődése a délszláv népek iránt változó volt, a XIX. század közepétől azonban egyre intenzívebb lett. Szerbiát David Urquhart³ hozta Palmerston látókörébe. 1832 és 1837 között háromszor is megfordult ott, s a Foreign Office számára készült jelentésében, 1833-ban azt írta, Nagy-Britanniának Szerbiát támogatnia kell, mert alkalmas arra, hogy maga köré gyűjtse a vele szomszédos szláv népeket, de feltétlenül ki kell vonni az orosz befolyás alól. Az Osztrák–Magyar Monarchia – mint potenciális német szövetséges – felbomlására az egyesült Németország európai súlyának megnövekedése miatt támadt igény. A Monarchia ellen ekkor többfrontos harc kezdődött, egyrészt a szláv egy-

ségmozgalmak támogatásával, másrészt annak egyik pillére: Magyarország elleni támadásokkal. Erre kiváló felületet talált a brit propaganda a kisebbségpolitikában.

Oroszország érdeklődése a görögkeleti vallású balkáni népek iránt folyamatos, és alapvetően haszonelvű volt. Miután az oszmán törökök elfoglalták Konstantinápolyt (Bizáncot), Moszkva lett a keleti kereszténység központja. A szerb nép, illetve Szerbia számára az orosz orientáció magától értetődő volt, az egyházi kapcsolatok mellett mélyen gyökerező kulturális hagyományokon is alapult, s éppen ezért fölötté állt és áll ma is a pillanatnyi helyzet által megkövetelt kompromisszumoknak, míg a többi kapcsolat – például Velencével, a pápával, a Habsburg Birodalommal, vagy ma például az Európai Unióval – nem. Ennek megfelelően az utóbbiak oszcillálnak, és rendszerint rövid életűek. A cárt a szerb nép saját uralkodójának is tekintette. Azok pedig Nagy Pétertől kezdve iparkodtak a moszkvai patriarchátus egyházi tekintélyéből politikai tőkét kovácsolni. A délszláv népekhez fűződő kapcsolatok intenzitását mindenkor a pillanatnyi orosz érdekek határozták meg. Ez a térség igazán akkor kezdett Oroszország számára fontos lenni, amikor a krími háborúban⁴ elszenvedett veresége miatt belátta, hogy a kijáratot a Földközi-tengerre nem a Fekete-tengeren, hanem a „Duna mentén” kell keresnie. Célja elérése érdekében szüksége volt a balkáni szláv népek támogatására, e végből mindenáron meg kellett akadályoznia az Osztrák Császárság további terjeszkedését a Balkán-félszigeten, s „felszabadítani” az osztrák iga alatt sínylő szláv népeket. Mint Robert William Seton-Watson, brit történész írta,⁵ az Osztrák Császárság elleni orosz intrikálás és a szláv alattvalóknak a Habsburg-ház ellen fordítása megállás nélkül folyt Oroszországban. Ferenc József kiségitése a magyar szabadságharc ellen egy személyes gesztus volt csupán az orosz cárról, hogy elvegye a lengyelek kedvét az újabb lázadástól.

A Habsburg Birodalom mint ütköző zóna Németország számára is nagyon fontos volt. Ugyancsak Seton-Watsont idézve,⁶ német részről tartottak attól, hogy annak összeomlása esetén a térségre rátelepedne a „szláv kolosszus”.

II. *Brit propaganda az Osztrák–Magyar Monarchia ellen*

A fent idézett Robert William Seton-Watson (1879–1951) történész, író és újságíró tevékenységére viszonylag kevés figyelmet fordít a magyar történetírás, holott komoly kárt okozott a Monarchiának, de elsősorban Magyarországnak. Módszerei tanulmányozásra érdemesek, már csak a tanulságok levonása okán is. Jeszenszky Géza több dolgozatot szentelt neki, melyben igyekezett felvázolni Seton-Watson magyarellenességének kialakulását, valamint kapcsolatát a hazai liberális ellenzékkel.⁷ Megállapítja, hogy pályájának volt egy olyan időszaka, amelyben még nem akarta szétrombolni az Osztrák–Magyar Monarchiát, bár kezdettől fogva érezhető volt nála ez a tendencia. Ha ez csakugyan így volt, semmi esetre sem tartott sokáig. Életútjának ismeretében azt is nehéz elhinni, hogy Közép-Európába érkezve első benyomá-

saira, érzelmeire támaszkodott volna véleménye kialakításában, amint ezt Jeszenszky Géza feltételezi.

Seton Watson sokat utazgatott errefelé, több nyelvet beszélt, többek között magyarul, horvátul és szerbül is, alapos ismeretei voltak az Osztrák–Magyar Monarchiában élő népek történetéről, kultúrájáról. Kapcsolatokat épített ki, elsősorban az ellenzék körében, amelyek révén később, hazatérve is hasznos információkat kapott az itt uralkodó állapotokról. Először 1905-ben járt Bécsben, itt együttműködés alakult ki közte és Henry Wickham Steed⁸ újságíró között, aki honfitársa és a *The Times* tudósítója volt, továbbá ekkor kezdett Scotus Viator álnéven cikkeket írni a *Spectator* című brit magazinban is.⁹ Már ezekben is nyíltan taglalta a Monarchia szétesésének várható következményeit. Könyveiben a Monarchia politikai berendezkedésével, azon belül is elsősorban a kisebbségek helyzetével foglalkozott. Megkülönböztetett figyelmet szentelt Magyarországnak, főként a szlovákok és a szerbek méltatlan helyzetének.¹⁰ Bécsben ismerkedett meg Tomáš Masarykkal¹¹ is. Lehetséges, de nem valószínű, hogy pusztán az ő hatására, de már 1911-ben megjelent *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*¹² című könyvében amellett érvel, hogy a Monarchiának szét kell esnie, és létre kell jönnie egy egységes délszláv államnak. Amikor 1915-ben Masaryk Londonba emigrált, Watson szerzett neki docensi állást a King's College-ban, és 1918-tól hetilapot jelentettek meg együtt, a *The New Europe* sokat sejtető cím alatt.

Az első világháború alatt Seton-Watson a brit hírszerzésnek dolgozott, az ellenséges országok, amelyek közé az Osztrák–Magyar Monarchia is tartozott, belső helyzetét elemezte. Munkájában elsősorban a helyi sajtóra és a korábban kiépített kapcsolatai által „szállított” értesülésekre támaszkodott. Az Ellenséges Országokban Kifejtett Háborús Propaganda Iroda (Department of Propaganda in Enemy Countries) számára Steeddel együtt tervet készített arra nézvést, miként lehet propagandaeszközökkel aláásni az Osztrák–Magyar Monarchia lakosságának morálját.¹³ A Monarchia szláv lakosságának önálló államalkotási törekvéseit különösen Nagy-Britanniában népszerűsítették, amivel szintén nyomást gyakoroltak a brit Külügyminisztériumra, hogy ne a Monarchián belül, hanem annak romjain követelesen önrendelkezést a szláv kisépek számára. Seton-Watson ezzel a szolgálataival elévülhetetlen érdemeket szerzett e népek körében. 1915-től kelet-európai történelmet adott elő a Londoni Egyetemen, 1922-től 1945-ig pedig a közép-európai történet professzora volt, stallumát a csehszlovák kormány finanszírozta. Elnyerte a prágai, a zágrábi, a belgrádi, a pozsonyi és a kolozsvári egyetem díszdoktori címét, s képmását kétszer öntötte bronzba a XX. század legnagyobb horvát szobrászművésze, Ivan Meštrović. A brit külpolitika sokkal kevésbé ajnározta.

Seton-Watson *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* című művében részletesen tárgyalta a magyar–horvát kiegyezés kérdését és Khuen-Héderváry Károly működését. Khuen-Héderváry báni tevékenységét, s általában a magyar közéletet a korrupció melegágyaként, a magyar kisebbségpolitikát pedig a brutális elnyomás eszközeként írta le. A kisebbségi törvényt jónak értékelte, de felröptá

korabeli politikai elitnek, hogy az a gyakorlatban nem érvényesült. Felismerte a magyarországi nemzetiségi mozgalmak antiszemita jellegét, ugyanakkor a magyarokat vádolta idegengyűlölettel. Magát a magyar–horvát kiegyezést illegitimnek tartotta, az áldatlan belpolitikai helyzetet, a végletes megosztottságot és a horvát pártok közötti folytonos villongásokat mindenestül a bán és a Jogpárt nyakába varrta. Khuen-Héderváry Károlyt ügyes politikusként jellemezte, aki ráértett, hogyan tarthatja megosztottságban a horvát pártokat; szerinte a Jogpárt elnökét terhelte a felelősség azért, hogy ez csaknem húsz éven át sikerült is neki. Voltaképpen minden politikust élesen bírált, aki szembehelyezkedett a közös délszláv állam gondolatával. Elvesztetett időnek minősítette a Khuen-Héderváry kormányzása alatt eltelt időszakot. Merész retorikai fordulattal az ő vaskezü kormányzásával indokolta, amiért a haladó eszme – ti. a délszláv gyűjtőállam megvalósítása – diadalra viteléhez az impulzusnak külföldről kellett érkeznie.

III. Szerbia kiszabadulása az oszmán birodalomból és a nagyszerb tervek

A szerbek két felkeléssel vívták ki függetlenségüket. Az első (1804–1813) vezére, a későbbi uralkodói dinasztia alapítója, Petar Karagyorgyevics (1762–1817) volt. Ennek során a felkelőknek az oszmán túlerővel szemben, hathatós orosz támogatással, a szerblakta területek jelentős hányadát sikerült uralmuk alá vonni. 1807-ben saját kormányt állítottak fel. Ám Napóleon Oroszország elleni hadjáratát kihasználva a törökök 1813-ban visszafoglalták a felszabadított területet. Az első felkelés egyik alvezére, a rivális uralkodói dinasztia alapítója, Milos Obrenovics (1783–1860) indította el a másodikat, 1815-ben. Ez eredményesebbnek bizonyult. 1817-ben Közép-Szerbia északi területein kivívták az autonómiát, ami később a Szerb Fejedelemség alapja lett, 1878-ban, a Berliini Kongresszuson pedig a teljes függetlenség elnyeréséhez vezetett. Ez azonban Szerbiát csak rövid ideig elégítette ki, ahol szinte ezzel egy időben már Nagy-Szerbiáról kezdtek el terveket szőni. Ehhez azonban nem voltak meg a feltételek. Szerbia legfőbb szövetségésének Oroszországot tekintette, természetes, hogy segítségért is elsősorban hozzá folyamodott. Ennek, persze, nemcsak politikai, hanem vallási okai is voltak. Moszkva lévén a keleti kereszténység központja, a szerb papok gyakran megfordultak orosz földön, deklaráltan adománygyűjtés céljából. A szerb pravoszláv egyház a török hódoltság ötszáz éve alatt azonban a megszűnt középkori állam szerepét is átvette, így önálló külpolitikát is folytatott. A papság minden egyes oroszországi útjával valamiféle politikai küldetést teljesített. Amellett, hogy segítséget kért a török elleni felkelésekhez, további szerb, illetve szerbnek tartott területek – mint például az akkori Dél-Magyarország – felszabadításához, azok majdani fejedelmi trónját is felajánlotta¹⁴ az oroszoknak.

Az akadozó, sőt, olykor elmaradó orosz segítség azonban arra ösztönözte a szerb pravoszláv egyházat, hogy más európai hatalmaknál is próbálkozzon. Időről

időre szövetkezett például Béccsel is, a legnagyobb szerep azonban a szerb törekvések sikere szempontjából, Oroszország mellett, Párizsnak jutott. Jóllehet eleinte csak közvetve, a lengyel Adam Jerzy Czartoryskin, illetve a szláv összefogásnak egy tőle származó ötletén keresztül. A herceg, aki az 1830–1831-es lengyel függetlenségi harc leverése után emigrációba kényszerült, először Londonban, majd Párizsban „vert táborn”, és onnan küzdött – különösen az angol szabadkőműves páholyokhoz fűződő kapcsolatait kihasználva – az osztrák és az orosz terjeszkedés ellen Délkelet-Európában. Deklarált célja az volt, hogy segítse az oszmán és az osztrák iga alatt nyögő szláv népek felszabadulását, hogy azután cserébe ők segítsenek Lengyelország megszabadításában. Párizs, de akkor London is új rendet akart Közép-Európában. Kapóra jött nekik Czartoryski, ahogyan Szerbiának is. Ennek az egymásra találásnak az eredménye az a már említett, a szerb politikában a mai napig tetten érhető kettősség: a bűvópataként mindvégig élő oroszbarátság, és a nyugati – elsősorban a francia – politikához való érdekalapú kötődés. Mivel a török birodalom szétesésétől várta a Lengyelország felszabadításának kedvező nagyhatalmi konstelláció kialakulását, Czartoryski állandó ügynököt tartott Konstantinápolyban, aki szoros kapcsolatban állt az ottani brit és francia követtel. Tőle értesült a nagy szerb tervekről, hogy ti. Milos Obrenovics fejedelem Szerbia, Bosznia, Hercegovina, Bulgária, Illíria, Dalmácia, a Bánság, Montenegró és Észak-Albánia egyesítésére készül, és ehhez keres anyagi forrásokat. Nem volt nehéz beláttatni vele, ahogyan a konstantinápolyi angol és francia követtel sem, hogy egyedül Szerbia alkalmas arra, hogy egyesítse a balkáni népeket, s érdemes a támogatásra.

E cél érdekében 1843-ban Czartoryski külön írásműbe¹⁵ foglalta a szerb külpolitikának szánt intelmeit. Ebben – többek között – kiemelte, hogy az orosz befolyásnak bölcsen, de határozottan ellen kell állnia. Ne forduljon segítségért Oroszországhoz, mert ezáltal az jogot szerezhet a szerb belügyekbe való beavatkozásra. Leszögezte azt is, hogy Ausztria sem akar jól Szerbiának, ezért az legfeljebb csak kereskedelmi kapcsolatokat tartson fenn vele. Franciaországnak viszont érdeke, hogy az Oszmán Birodalom romjain egy vele szövetséges szláv állam jöjjön létre. Biztosította Szerbiát Anglia jóindulatáról is, ugyanakkor figyelmeztette, hogy terjeszkednie kell, ha nem akarja, hogy maga alá temesse a széthulló török birodalom. Oda kell hatnia, hogy a török és osztrák uralom alatt élő szlávok egyesüljenek. Ennek érdekében baráti viszonyt kell ápolnia a horvátokkal, dalmátokkal, illírekkal. Közelednie kell még a magyarokhoz is, hogy megfossa Ausztriát legfontosabb támaszától. Ha ez nem lehetséges, fel kell készülnie arra, hogy a magyarokkal, mint a szerbek legnagyobb ellenségeivel, előbb vagy utóbb meg kell küzdenie. Ehhez azonban Szerbiát katonailag is meg kell szervezni, katonai akadémiát és lőszergyárakat kell alapítani. Ebben felajánlotta francia útlevéllel érkező és Franciaország védelmét élvező, jól képzett lengyel emigránsok részvételét. 1843-ban Czartoryski a szerbeket pártfogoló ügynökeként a cseh–morva születésű František Alexandr Zachot (1807–1892) küldte Belgrádba, aki a Párizsban kapott instrukcióknak megfelelően közeli kapcsolatba lépett Ilija Garasanin¹⁶ szerb külügyminiszterrel. A szerb külpolitikai törekvésekről

tőle kapott információk, valamint Czartoryski *Conseils...*-ja alapján 1844-ben elkészítette Szerbia külpolitikai programját. Zach terve¹⁷ „jugoszláv” szellemben íródott és a délszláv népek egyesítését szabta Szerbia feladatául, hogy majd azután együttes erővel segítsenek felszabadítani Lengyelországot az orosz és az osztrák iga alól. Külön fejezetet szentelt például Szerbia és Horvátország viszonyának. Megállapította, hogy Boszniában horvátok és szerbek is élnek.¹⁸ Ez azonban egyáltalán nem esett egybe a szerb törekvésekkel, mert Belgrád Boszniában a katolikusokat és a pravoszlávokat egyaránt szerbeknek tekintette, ahogyan Horvátország lakóinak többségét is. A szerb tervek nem a több nemzetiségű délszláv állam létrehozásáról, hanem Nagy-Szerbia létrehozásáról szóltak. Ezért Zach tervét Garasanin alaposan átdolgozta (1844), s *Nacsertanije* (Tervezet) címen elsőként foglalta írásba a nagyszerb elképzeléseket. Ez volt és – áttételesen legalábbis – ez maradt a szerb nemzeti politika alapja mind a mai napig, bár hivatalosan csak két szerb kormány – Alekszandar Karagyorgyevics és Mihajlo Obrenovics idején – vállalta mint külpolitikai programját.

Garasanin mindjárt a bevezetőben megállapította, hogy a török birodalom európai területein, szomszédok lévén, Ausztria és Oroszország fognak osztozni. Ezt a Vidin–Saloniki vonal mentén tartotta elképzelhetőnek. Ami attól nyugatra esik – tehát a szerbek is –, Ausztria fennhatósága alá kerülne. Érthető tehát, ha Bécs meg akarja akadályozni, hogy a felszabaduló keresztény lakosságú területeken egy újabb keresztény hatalom jöjjön létre. Ezzel megghiúsulnának a Nagy Péter óta dédelgetett orosz álmok is Konstantinápoly és a tengerszorosok feletti ellenőrzés megszerzéséről. Ausztria viszont azzal számolhatna, hogy a fennhatósága alá tartozó délszláv lakosságú területekről le kellene mondania. Ebből Garasanin azt a következtetést vonta le, hogy Ausztria minden körülmények között a szerb állam legnagyobb ellensége, közöttük a békesség politikai lehetetlenség, hacsak Szerbia nem hajtja önként igába a fejét.¹⁹ Természetes azonban, állapította meg, hogy a többi európai hatalom, Franciaországgal és Nagy-Britanniával az élen, ellenzi a dolgok ilyen alakulását. Az ő ellenállásuk a legjobb eszköz arra, hogy a keletkező vákuumot egy keresztény hatalom töltsse be, s általa fennmaradjon az európai erőegyensúly. Szerbiát dicső történelmi múltja, s az ez iránt a nép körében a több száz éves török uralom után is elevenen élő tisztelet teszi a többi népnél alkalmasabbá a török iga alól felszabaduló délszláv népek egyesítésére. Az új szerb állam minden garanciát megadhat Európának, hogy erős és szilárd lesz, s fenn tud maradni a két nagy szomszéd, Ausztria és Oroszország között. Garasanin elképzelései szerint a jövő nagy szerb állama első lépcsőben a Szerb Fejedelemséget, Bosznia-Hercegovinát, Montenegrót és az észak-albán területeket foglalta volna magában. A megvalósításhoz szükségesnek látta, hogy Szerbia kormánya mindenekelőtt tájékozódjon az öt körülvevő területek belső helyzetéről, s ebből a célból ügynököket küldjön, elsősorban Bosznia-Hercegovinába, Montenegróba és Észak-Albániába. Ugyanakkor célszerűnek tartotta a Horvát-Szlávonországban, Dalmáciában, a Szerémségben, Bácskában és a Bánságban uralkodó viszonyok tanulmányozását is. Garasanin kiemelt figyelmet szentelt Bulgáriának, jóllehet a bolgárokról nem volt kedvező véleménnyel. Leszögezte, hogy a bolgárok között

mihamarabb meg kell kezdeni a munkát, hogy Szerbia a további orosz befolyástól elfordítsa, s a maga oldalára hajlítsa őket. Elsőbbséget élvező feladat a törökök által leigázott szláv népek bizalmának megnyerése. Bosznia-Hercegovinával kapcsolatban nagy súlyt helyez arra, hogy a római katolikus népességet a szerb oldalra állítsa. Ezt a vallásszabadság melletti kiállással és a katolikus ifjúság Szerbia iránti tiszteletének és megbecsülésének kivívásával kívánta elérni. A vallásszabadsággal a muszlim lakosság is megnyerhető, és a más vallású – de Garasanin által szerbnek tekintett – lakosság kivonható Ausztria befolyása alól. Megfogalmazta, hogy Szerbia számára a tengeri kijárat elengedhetetlen a szerb kereskedelem osztrák területen keresztül vezető útvonalakról másfelé irányítása szempontjából. Mihamarabb kereskedelmi kirendeltséget kell létesítenie albán területen, a számára legkönnyebben a Scutarin (ma: Shkodra, Albánia) keresztül elérhető Dulcignoban (ma: Ulcinj, Montenegró). Az ide küldendő ügynököknek, a kereskedelemszervezés mellett, az albánok megnyerése is feladata lenne a Szerbiával való összefogásra. A szerb államnak egy ilyen lépése minden bizonnyal megnyerné Franciaország és Nagy-Britannia tetszését, és a porta sem ellenkezne, hiszen fellendítené az ottani kikötőt. Viszonylag rövid a Szerémségnek, Bácskának és a Bánságnak szentelt fejezet, melyben Garasanin arra hívta fel a figyelmet, hogy a szerb állam erősödésével és rendezettebbé válásával kedvezőbb vélemény alakulhat ki róla az ott élő szerbekben. Addig is azonban égetően szükséges volna egy szerb nyelvű újság beindítása és befolyásos emberek ismeretségének és jóindulatának megszerzése. Czartoryski és Zach szándékaival ellentétben nagyon röviden elintézte a többi szláv népekhez, a csehekhez, a morvákhoz és a szlovákokhoz való közeledést. Amit kívánatosnak nevezett ugyan, de óvatosságra intett, nehogy ez a manőver szemet szúrjon Ausztriának. Garasanin Alekszandar Karagyorgyevics fejedelem uralkodása alatt harcos híve volt Nagy-Szerbia létrehozásának, de enyhén szólva rugalmas politikus volt.²⁰ E jellemvonásához méltón idővel megbarátkozott a Zach által szorgalmazott „jugoszláv” megoldással is, és kapcsolatba lépett a horvátországi „jugoszláv” mozgalommal és a bolgár forradalmi szervezetekkel.

IV. A pánszlávizmus és délszláv népek az Osztrák Császárságban

A szláv és azon belül a délszláv egység eszméjének másik forrása a pánszlávizmus volt. A Monarchia szétesésének és a horvátok tőlünk való elpártolásának egyik fő okaként is szokás emlegetni. Ennek igazságtartalma elvitathatatlan. Megjegyzendő azonban, hogy ez sem spontán támadt fel a szláv népekben, hanem kívülről – alkalmasint Oroszországból – érkezett, s csak addig élt/él, amíg a külső érdek fennállt/fennáll. Harmadik – sajnos, sok esetben a magyar – féllel szemben működött, a szláv népek körében azonban egymás között vékony az egyetértés, amit sok más példa mellett Csehszlovákia és Jugoszlávia szétesése is alátámaszt. A szláv népek rokonságának és összetartozásának eszméje tulajdonképpen a német romantika terméke.

Megalapozói is németek voltak (August Ludwig von Schlözer [1735–1809] és Johann Gottfried Herder [1744–1803]), de életük e szempontból meghatározó időszakában mindketten orosz szolgálatban álltak. Schlözer történész volt, az etnográfia atyja. Lefordította a kijevi barlangkolostorban, a XII. században keletkezett Nesztor-krónikát, s ennek alapján rámutatott a szláv népek rokonságára.²¹ Herder kelet-porosországi születésű volt, Königsbergben tanult, s barátságos érzületeket táplált Oroszország iránt. 1764 és 1769 között az orosz birodalom részét képező Rigában működött. A *Rigauer Blatt* hasábjain, 1764-ben jelent meg első, terjedelmes tanulmánya a nyelvekről,²² amelyben felbukkan a rá később oly jellemző „nemzeti karakter” fogalma. Herder egyetlen közösségként kezelte a szlávokat, és karakterük legjellemzőbb vonásaként a szorgalmat és a béke szeretetét emelte ki.²³ Ennek alapján jövendölt fényes jövőt a szláv népeknek (és az olyan, közéjük ékelődött, nyelvi szigeteknek, mint a magyar, a teljes felszívódást). A kettejük szellemi örökségéből kisarjadt pánszlávista néprajz, nyelv- és irodalomtudomány kezdetben – legalábbis látszólag – a nyelv, az írás, a népszokások közösségének jelentőségét hangsúlyozta, az ezek iránt való elkötelezettség akkor még jól megfért az iránt az ország iránt érzett lojalitással, amelyben az adott szláv nép élt. A politikai érvényesülés igénye azonban szinte kezdettől áthatotta a pánszláv mozgalmat, s a törekvés, hogy az Adriától az Urálig, a Tátrától a Balkánig terjedő területek 60–80 milliós, méltatlanul – a német-ség és a magyarság erőszakossága folytán – szolgásgorba döntött szláv lakossága szabadságban, saját államában éljen. Némi eltérést mutat viszont, hogy mely hatalomtól várták ehhez a segítséget. Többnyire Oroszországtól, de akadtak olyanok is – mint például a jól jövedelmező bécsi állásokban működő szlovén hívei –, akik Ausztrián belül képzelték el a Habsburg korona alá tartozó szláv népek egyesülését.

A délszláv népek – horvátok, szerbek, vendek, szlavónok, dalmátok, bosnyákok stb. – etnikai egységét a horvát Ljudevit Gaj (1809–1872) hirdette, aki részben Pesten végzett egyetemi tanulmányai során ismerkedett meg Ján Kollárral.²⁴ Az ő hatására tűzte ki célul Gaj a délszláv népek egyesítését egy közös irodalmi nyelv és a latin írás segítségével.²⁵ A nevéhez fűződő „illírismus” fő posztulátuma az volt, hogy a délszláv népek az általuk benépesített területek ókori lakosaitól, az illírektől erednek. Célja volt e népesség nyelvi egységesítése mellett a „što” nyelvváltozatot beszélő szlavón és dalmát, valamint a „kaj” horvátot beszélő északi területek közti regionális megosztottság felszámolása is. Szerinte az ellenállás hatékony eszköze lehetett volna a már akkor érezhető nagyszerb törekvéseknek, amelyek a „što” nyelvváltozatot beszélőket szerbeknek tekintették, a „kaj” horvátot beszélőket pedig szlovénoknak. Az utóbbiaknak, Gaj szerint, az „illír” nyelv irodalmi használata megkönnyíthette volna az ellenállást az egyre erőteljesebb németesítéssel szemben is. Gaj elképzeléseinek sem a szlovénok, sem a szerbek körében nem volt tartós hatása. Sokkal sikeresebb volt nála a szerb Vuk Sztefanovics Karadzics (1787–1864), aki Jernej Kopitar (1780–1844) szlovén származású nyelvész, a bécsi udvari könyvtárban a görög és szláv nyelvű könyvek cenzora segítségével kidolgozta a népnyelven alapuló szerb irodalmi nyelvet. Horvát, szerb és szlovén írók az ő közreműködésével rögzítették

Bécsben, hogy az egységes irodalmi nyelv alapja a „što” nyelvváltozat „ijező” formája lesz a latin és a cirill betűs írás egyformán elfogadott használatával. A megállapodást azonban egyik fél sem tartotta be. Karadzics szintén élvezte Oroszország támogatását, sőt, 1826-tól állandó apanázsát is a munkájához.

A Habsburg jogar alatt élő délszláv népek a Napóleon által meghódított területeken létrehozott ún. Illír Tartományok²⁶ jóvoltából ízelítőt kaptak a közös délszláv államból is. A népnyelv kvázi hivatalossá tétele²⁷ nagy lökést adott annak kiművelésére, és ezáltal kedvezően hatott a kulturális és nyelvi identitás fejlődésére. Ez a történelmi léptékkal mérve rövid időszak (1809–1813) mélyen bevésődött elsősorban az értelmiség emlékezetébe. 1813-ban az Osztrák Császárság ezeket a területeket visszahódította, de Dalmáciát nem egyesítette Horvátországgal, s az 1918-ig közvetlenül a bécsi Birodalmi Tanács alá tartozott.

V. Az 1848–1849 hozta változások és Horvátország a Bach-korszak után

Az 1848–1849-es forradalmak, jóllehet nem győzedelmeskedtek, nagy változásokat hoztak. A Jelačić²⁸ bán által 1848 márciusában összehívott első, nem rendi Horvát-illír Tartományi Gyűlés az uralkodónak címzett 30 pontos posztulátumban követelte a horvát területek (Horvát–Szlavón Királyság, Isztria és Dalmácia) teljes egyesítését, kimondta az elszakadást a Magyar Koronától, a jobbágyság eltörlését, a polgári jogok és az általános választójog megadását. Jelačić bízott abban, hogy ha a Habsburg-háznak a rebellis magyarok ellen segítséget nyújt, sikerül megnyernie annak jóindulatát ahhoz, hogy az egyesült horvát területek önálló tartományként közvetlenül a Habsburg Császársághoz tartozzanak. Ezen a ponton törekvései kapcsolódtak a magyarországi szerbekéihez, akik az általuk szerbnek tartott Vajdaság – a lakosság kétharmada nem szerb volt – kiszakítására törekedtek. Első lépésben azt kívánták elérni, hogy a Magyar Királyságból kiválva, egyenrangú tagjai legyenek a Habsburg Birodalomnak. Jelačić, számára nem voltak ismeretlenek ezek a tervek, mivel apja és saját, a határőrvidéken teljesített szolgálata révén már korábban volt alkalma megismerkedni velük. A Habsburg-udvarhoz való hűsége ellenére szövetkezett a szerb felkelőkkel, a magyar szabadságharc ellen. Ezzel azonban tulajdonképpen szembefordult saját népével is, hiszen e szövetség következményeként a horvátok is szenvedtek a határőrvidék szerb fegyvereseinek és a Szerbiából átdobott szabadcsapatoknak az erőszakoskodásától,²⁹ ami maradandó nyomot hagyott a két nép kapcsolatában.

A szabadságharc leveretése, a Bécs ígéreteiben való csalatkozás és a Habsburg Birodalom minden népét sújtó abszolutizmus véget vetett, legalábbis addigi formájában, az illír mozgalomnak. Helyébe, 1848–1849 tapasztalatai alapján, mindössze egy évtizeden belül két egymással kibékíthetetlen politikai irányzat jött létre, amelyek napjainkig éreztetik hatásukat, és megosztják a horvát társadalmat. Az egyik a naci-

onalista áramlat, amely Horvátország teljes függetlenségét követelte, a másik az illírismus egyfajta továbbfejlesztését, több délszláv népre való kiterjesztését tűzte zászlajára. Az előbbit az Ante Starčević³⁰ és Eugen Kvaternik³¹ által 1861-ben alapított, erősen szerbellenes Jogpárt (Stranka prava) képviselte a legmarkánsabban. Starčević tagadta a szerb kisebbség jelenlétét horvát területen, holott a katonai határőrvidéket is beszámítva a lakosság kb. egy harmada szerb volt (sőt, az édesanyja is szerb származású, pravoszláv hitű volt, és a katolikus vallásra csak első házassága miatt tért át). A bécsi udvarral való közösködést Starčević szintén elutasította, a magyarokban ellenséget látott, ellenzett mindenfajta együttműködést a szlovénokkal és Szerbiával. Mivel propagandája hozzájárult a horvátok egy részének elidegenítéséhez a Habsburg Birodalomtól, amíg nem jelentett akadályt a közös délszláv állam létrehozásában, szerb részről nem támadták. 1895-ben, miután a Jogpártban egy „jugoszláv” áramlat kezdett érvényesülni, amely opportunista módon viszonyult a magyar politikához is, az alapító Starčević néhány követőjével kilépett, és megalapította a Tiszta Jogpártot (Čista stranka prava). Halála után az elnöki poszton őt váltó Josip Frank³² feladta a teljes függetlenségért folytatott küzdelmet. Horvátország és Bosznia-Hercegovina egyesülésének fontosságát hirdette. Tisztában volt vele, hogy ez nem megy Bécs támogatása nélkül, ezért a trialista berendezkedés mellett kardoskodott. Az illír hagyományt Josip Juraj Strossmayer³³ diakóvári (ma: Djakovo) püspök és Franjo Rački³⁴ folytatták. Együtt alapították a Független Nemzeti Pártot (Neovisna narodna stranka), amely a Száborban a mérsékelt ellenzékét képviselte. A párt fő ideológusa Rački volt, mindketten a Habsburg Birodalom föderatív átalakításának és a délszláv népek egyesülésének hívei voltak. A horvát történetírás Strossmayert nem tartja a „jugoszlávizmus” apostolának, jóllehet kapcsolatban állt az ezt szorgalmazó szerb körökkel (a belgrádi kormánnyal is). Amikor azonban közelebbről megismertekedett a szerb külpolitikai célkitűzésekkel, 1884-ben a következőket írta Franjo Račkinak: „Népünk nagyon veszélyes helyzetben van. A szerbek halálos ellenségeink. ...míg mi elkeseredetten harcolunk a magyarok ellen, a szerb testvér hátba támad bennünket.”³⁵ [A szerző ford.] Következézetesen kitarzott amellett, hogy a vezető hely a Balkánon Horvátországot illeti meg. Magyarbarát a Horvát Unionista Párt (Stranka unionista) volt. 1860-ban alakult, az 1841–1849 között fennállt Horvatsko-vugerska stranka,³⁶ horvát nemesek által alapított párt kvázi utódjaként. A horvát–magyar kiegyezésért, a politikai és gazdasági kapcsolatok szorosabbra fonásáért szálltak síkra.

Az 1849. március 4-i olmützi alkotmány nem csatolta vissza a horvát területet, így a Habsburg jogar alatti egyesülést szorgalmazókban 1867-ig, a magyar–osztrák kiegyezésig élt a remény, hogy ez bekövetkezhet. A magyar–osztrák kiegyezés tehát csalódás volt – az unionisták kivételével – minden horvát politikai erő számára. Az erre következett magyar–horvát kiegyezést pedig egyenesen elutasították, jóllehet az igen nagyfokú önállóságot biztosított Horvátországnak és Szlavóniának. Legfőként azért, mert ezzel végleg szertefoszlott a remény, hogy a horvát területek a Magyar Királyságtól függetlenül, külön tartományt alkotva tartozhatnak a Habsburg Korona alá. A magyar–horvát kiegyezéssel szembeni ellenszenv ebben a kon-

textusban értékelendő. Az ellene felhozott érvek nagy része tehát nem magából a kiegyezésből eredeztethető. Először is kétségbe vonták annak jogszerűségét, miután az államközösséget a Jelačić bán által összehívott horvát országgyűlés 1848-ban egyoldalúan felmondta. Sérelmezték, hogy a bán kinevezése és a pénzügyek irányítása Pestről történik, így a bán személyén keresztül a magyar kormány állandóan befolyása alatt tarthatja Horvátországot.

A magyar–horvát kiegyezés biztosította a feltételeket Horvátország gazdasági-politikai és kulturális fejlődéséhez: külön politikai nemzetnek ismerte el a horvátokat, Horvátországot pedig társországnak, amely használhatta saját zászlaját és címerét, önálló parlamentje lehetett. Teljes önállóságot élvezett a belügyek, az igazságügy, a vallás- és közoktatásügy területén, amely területekre vonatkozóan a Szábornak törvényalkotási joga volt. A közös ügyeket – a honvédelem, a pénzügy és a gazdaság terén – a magyar kormány, illetve az Országgyűlés intézte, amelybe a Szábor negyven képviselőt küldhetett. A magyar kormánynak szavazati joggal bíró tagja volt a horvát–szlavón–dalmát ügyekért felelős tárca nélküli miniszter. A horvát–szlavón–dalmát bánt a magyar miniszterelnök javaslatára, és ellenjegyzésével, de az uralkodó nevezte ki. Rauch Levin³⁷ akkor hivatalban lévő bánnak, aki a Magyarországgal való együttműködés híve volt, sikerült megszavaztatni a kiegyezésről szóló törvényt. Ez azonban azt jelentette, hogy az egy túlságosan szűk kör – az unionisták – megegyezésén alapult, s a többség akkor is bírálta, amikor józan megítélés szerint semmi oka sem volt rá. A kiegyezés hozott ugyan némi változást a horvát politikai életbe, de nem lényegeset. Miután ezzel az ő programja ellehetetlenült, Eugen Kvaternik, a Jogpárt egyik vezetője például felkelést szított, amely elbukott, s ő maga is elesett, Strossmayer püspök visszavonult a politikától, de továbbra is a délszláv egységet támogatta írásaiban. Az igazi nagy változás Bosznia-Hercegovina Osztrák-Magyar Monarchia általi anektálásával következett be 1878-ban. Ez felszínre hozta a horvát és a szerb nemzeteszmé és stratégia közötti különbségeket, ám a Magyarországgal való szembenállást érzékelhetően nem csökkentette.

Horvátországnak a mai napig kiemelkedően fontos [volna] Bosznia-Hercegovina, de Szerbia is jogot formál rá, jelen pillanatban is. A Daytoni Békével létrejött boszniai Szerb Köztársaság Belgrádot kiemelkedően jó pozícióba hozta. Horvátország viszont, az ott élő horvát népesség erőteljes kivándorlásával, napról napra rosszabbul áll. A szerbek már a XIX. században is magukénak tekintették,³⁸ és felháborodtak azon, hogy az a Monarchia fennhatósága alá került. A horvátok ellenben úgy vélték, miután maguk is a Habsburg Birodalmon belül voltak, könnyebben tudják érvényesíteni ottani érdekeiket, mintha még mindig az Oszmán Birodalom része lenne. Bosznia-Hercegovina kérdésében egyetértés volt a politikai pártok között. Mind a horvát függetlenség, mind a délszláv egység hívei számára világos volt, hogy egy önálló Horvátország tartósan elképzelhetetlen nélküle. Létkérdés a boszniai területek feletti ellenőrzés, mert sajátos „kifli” alakja miatt Horvátország határai máskülönben védhetetlenek. Bosznia-Hercegovina szerb fennhatóság alá kerülése egyenesen katasztrófa lenne, hiszen csak idő kérdése volna a határörvidék,

Lika megszerzése (nagy számú szerb lakossága miatt), miáltal a szerbek elzárhatnák egymástól Horvátország kontinentális és tengerparti részét (ahogyan ez meg is történt a Jugoszlávia felbomlása után kitört háborúban, 1991-ben, a krajainai Szerb Köztársaság létrehozásával), s félt, hogy a maradék horvát területeket a szomszédok felosztják egymás között. Nagy hátrány volt, hogy a lakosságnak csak mintegy 20%-a volt horvát, míg 43%-a szerb. A muszlim lakosság rokonszenvét mindkét fél igyekezett megnyerni a maga számára. Az annexióval éles horvát–szerb szembenállás vette kezdetét, melynek során a szerb uralkodók (Milan és Alekszandar Obrenovics), felismerve, hogy a győzelemhez szükségük van Bécs támogatására, szorosan együttműködtek az Udvarral.

VI. Gróf Khuen-Héderváry Károly, horvát bán

Khuen-Héderváry Károly a lehető legnehezebb időszakban foglalta el a báni posztot. 1881-ben egyesült Horvátországgal a korábban közvetlen bécsi, katonai igazgatás alá tartozott határőrvidék. Ez jelentősen megváltoztatta a lakosság összetételét: kb. egyharmadát immár a szerbek tették ki. Következésképpen az utána megtartott első választáson a Száborba beválasztott képviselők egy része is szerb nemzetiségű lett. Arra is számítani lehetett, hogy egy etnikai alapú szerb párt alakul, amelynek a továbbiakban kihatása lesz a Szábor döntéseire. Mindez a horvát közvéleményt készületlenül érte. Héderváry elődje, Vladislav Pejačević gróf a katonai határőrvidék beolvasztásával támadt problémákat nem tudta megoldani. (Érdekesként megjegyzendő, hogy az elődje, Ivan Mažuranić viszont azzal az indoklással vált meg hivatalától, hogy a határőrvidék beolvasztása elhúzódik.) Ezt a lépését részben megmagyarázza, hogy a szerbek horvátországi létét tagadó politikussal, Ante Starčević jogpárti vezetővel állt jó kapcsolatban. Augusztusban zavargások kezdődtek Zágrábban, mert a Pénzügyi Igazgatóság épületére az újonnan kinevezett magyar vezető kétnyelvű, magyar–horvát táblát helyeztetett el, és a tisztviselők számára magyar nyelvtanfolyam indítását rendelte el. A horvát közvélemény ezt a kiegyezési törvény megsértéseként értékelte, mert aszerint a Háromegegy Királyságban a hivatalos nyelv a horvát. A polgárok kedélyét, ha lehet, még jobban borzolta az adóhátalékok következetes behajtása, ami a nehéz gazdasági helyzetben sokakat roppant hátrányosan érintett (legkivált, hogy már magát azt az összeget is sokallták, amellyel Horvátországnak a közös ügyek kezeléséhez hozzá kellett járulnia). Mivel a népet nem sikerült megnyugtatni, Pejačević lemondott. Kihirdették a rendkívüli állapotot s átmeneti időre Tisza Kálmán magyar miniszterelnök királyi biztost nevezett ki a helyére, Hermann Ramberg báró, Szlavónia volt katonai parancsnoka személyében. Neki sikerült rendet teremtenie. Tisza ezek után igyekezett olyan személyt találni a báni posztra, aki kívül esett a horvát pártkörökön, de ismerte az országot, s várható volt, hogy erős kézzel fog majd kormányozni. Több jelölt közül esett a választása az akkor harmincéves Khuen-Héderváry Károlyra. Szlavóniai arisztokrata család-

ból származott, beszélt horvátul, jogi tanulmányait részben Zágrábban végezte. Ez a kortársak szemében pozitívum volt, mert akkoriban ritka volt, hogy az arisztokrácia hazai oktatási intézményeket tüntessen ki bizalmával.

Khuen-Héderváry a horvát parlamentarizmus nem éppen legdicőségesebb időszakában került együttműködésbe a Száborral. Amint az őt és korát értékelő horvát szerző, Martin Polić³⁹ írja, nagy volt a széthúzás a parlamenti pártok között, pártszakadások történtek, sok erőt és időt pazaroltak az egymás közötti harcra. Polić szerint mindenki jót akart, de mindig közbejött valami, ami visszájára fordította a kezdeményezéseket. Héderváry nagyon rá volt utalva a parlamenti többséget adó Nemzeti Pártra a kiegyezést ellenzőkkel szemben. Már báni hivatalának felvételekor világossá tette, hogy tevékenységének alapja a kiegyezési törvény lesz, ami garanciákat ad Horvátország fejlődésére és jogainak érvényesítésére. A Nemzeti Párt saját programjának elemeire ismert az új bán programjában, írja Polić, és támogatta azt. A párthoz sok szerb is csatlakozott. Ez érthető is, hisz – miután a politikai porondon és a közvéleményben a szerbek horvátországi jelenlétét is tagadó Jogpárt volt a hangadó – csakis a bántól és támaszától, a Nemzeti Párttól⁴⁰ várhatták jogos igényeik kielégítését. Khuen-Héderváry már önmagában ezeknek az igényeknek a kielégítésével is maga ellen hangolta a közvéleményt uraló Jogpártot, és mindazokat, akik hallgattak rá. Felrótták a bánnak, hogy kötelezően taníttatta a cirill írást az iskolákban, s a szerb egyháznak megengedte, hogy saját elemi népiskolai hálózatot tartson fenn a báni Horvátország területén. Ehhez járult még, hogy gazdasági előnyökhöz juttatta és különböző hivatalokba segítette a szerbeket. Az ismert körülmények miatt ez elegendő volt ahhoz, hogy neve a korrupció és nepotizmus szinonimája legyen Horvátországban. Az keveset nyomott a latban, legalábbis a közvélemény formálóinak szemében, hogy gazdaságilag és a közlekedési infrastruktúra tekintetében mennyit fejlődött Horvátország az alatt a húsz év alatt, amíg Khuen-Héderváry Károly ült a báni székben. Utakat, vasútvonalakat, hidakat építtetett, miáltal elmaradott vidékeknek adta meg a gazdasági fejlődés lehetőségét. Ipariskolai hálózat épült ki, a polgári iskolákban közgazdasági képzés indult, jelentősen emelkedett a népiskolák száma, és intézkedések történtek a mezőgazdasági termelés korszerűsítésére, például a borászat fejlesztésére, megindult a mezőgazdasági képzés. A kormányon belül is nagyobb hangsúlyt kapott a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás. Fejlődésnek indult a feldolgozó ipar. 1886-ban megkezdte működését az első Általános Mérnöki Hivatal, ami az elmaradott ország részére az egyik legjótékonyabb hatással volt. A külső-belső körülmények azonban nem kedveztek a Magyarországhoz fűződő kapcsolatok tárgyilagos megítélésének. Hiába volt eredményes Khuen-Héderváry báni tevékenysége, húszéves hivatali idejében a hangadók – a teljes függetlenségről álmódó politikai elit és az értelmiség – nem a korábban hön óhajtott stabilitást értékelték, hanem élesen bírálták az eszközöket, amelyekkel ezt a stabilitást elérte (korlátozott választójog, az ellenzék féken tartása, a sajtószabadság korlátozása). Feltételezhetően nem így volt ez a horvát társadalom legfelső és a legszélesebb alsó rétegeiben, máskülönben nem lett volna szükség erős külső hatásra ahhoz, hogy a közös délszláv állam

létrehozása iránti vágy széles körben elterjedjen. Ehhez távoznia kellett a sokat szidott, de mégis eredményesen kormányzó Khuen-Hédervárynak és a Bosznia-Hercegovinát legalább részben – mint például a közigazgatás, személyi és vagyonbiztonság terén – európai szintre fejlesztő Kállay Benjáminnak.

A horvát történészek véleménye szerint a horvát–szerb ellentét szításában Khuen-Héderváry Károly bánnak is szerepe volt, mert az „oszd meg, és uralkodj” elve alapján így tudott hatalmon maradni. A kép azonban ennél sokkal árnyaltabb volt, amint a horvát belpolitikai helyzet bemutatásából is kiviláglik. A bán a magyar–horvát kiegyezéssel szembeni engesztelhetetlen horvát elutasítás kényszerítette rá, hogy a szerbekre támaszkodjon, és egy ideig számukra is kifizetődő volt a bán támogatása. Ők azonban egy perccel sem maradtak tovább a bán táborában, mint ameddig az érdekük diktálta. Khuen-Héderváry kétségtelen hibája, hogy ezt az abszolút végkifejletében Monarchia- és magyarelles attitűdöt nem ismerte fel. A horvátok Khuen-Héderváry szerbeknek kedvező intézkedéseire a Joggárt mind erősebb támogatásával reagáltak, ami oda vezetett, hogy az 1880-as években e párt radikális szerbellenes retorikája teljesen eluralkodott a horvát belpolitikában. Felkorbácsolta az indulatokat, és horvát–szerb összecsapásokra került sor országszerte, amelyekre Belgrád kemény válaszokat adott. Ebben az időszakban (1878–1903) a „jugoszlávizmus” mint opció teljesen eltűnt a politikai palettáról. 1903-ban azonban fordulat állt be, s ismét előtérbe került a délszláv egység programja. Ekkor távozott – Horvátország-szerte kirobbantott zavargások árán – Khuen-Héderváry Károly, horvát bán és Kállay Béni, Bosznia-Hercegovina kormányzója. Az ő távozásukon kívül azonban még Szerbia imázsának javítására és külpolitikai orientációjának módosítására is szükség volt ahhoz, hogy előrehaladást lehessen elérni. További, a délszláv egységnek kedvező változás volt, hogy a horvát egyetemi ifjúság az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésére aspiráló cseh filozófus és politikus, Tomáš Masaryk lelkes hívévé szegődött. Ebben szerepe volt annak is, hogy az 1874-ben alapított Zágrábi Egyetem első tanári kara főként csehekből állt, s a délszláv térségből sok fiatal tanult Prágában. Masaryk azon a véleményen volt, hogy a horvátok és a szerbek közötti ellentétet voltaképpen az osztrák–magyar politika szítja azért, hogy fenn tudja tartani a dualista rendszert.

VII. A Khuen-Héderváry-éra utáni fejlemények és végkifejletük

Az 1903-as év azonban nemcsak a magyar–horvát viszonyban, hanem a Monarchia délszláv népeinek egymás közötti kapcsolatában is fordulatot hozott. Khuen-Héderváry Károly a báni széket felcserélte Magyarország miniszterelnökéével. Bosznia-Hercegovinában pedig – halálával – véget ért Kállay Béni példátlanul hosszú, húsz évig tartó bosznia-hercegovinai kormányzósága. Kállay anyai ágon maga is délszláv gyökerekkel bírt, beszélt szerbül, érdeklődött a szerb történelem iránt. Ki-

fejezett tisztelettel viseltetett a hatalmas Oszmán Birodalomtól saját függetlenségét egyedül kiharcoló nép iránt, a Monarchia belgrádi főkonzuljaként mégis felismerte a nagyszerb törekvésekben Ausztria–Magyarországra leselkedő veszélyt, és annak ellenszerét a bosnyák nemzeti identitás megteremtésében látta. Bosznia-Hercegovina kormányzójaként ezen munkálkodott, melyet azonban húsz év alatt sem sikerült megvalósítania. Utóda, Burián István báró pedig nem folytatta elődjének a muszlim kisebbséget felkaroló politikáját, helyette a szerbek dominanciáját támogatta.

Szerbiában – a rivális Obrenovics dinasztia utolsó uralkodójának és hitvesének, Draga királynénak a brutális meggyilkolása után – I. Péter király, avagy Petar Karagyorgyevics⁴¹ lépett trónra. Radikális fordulatot hajtott végre a szerb külpolitikában: elődei Bécsre támaszkodó politikája helyett Oroszország és Franciaország felé fordult. Erre predestinálta neveltetése is. Miután édesapja, Alekszandar Karagyorgyevics az Obrenovicsok javára lemondott a fejedelmi címről, családjával együtt 1858 és 1903 között száműzetésben élt. I. Péter francia katonai akadémiát végzett, a franciák oldalán harcolt az 1870–1871-es porosz háborúban, vitézségéért becsületrenddel tüntették ki. Szülőhazájában azonban hiába próbált érdemeket szerezni (1875–1876-ban harcolt a törökök ellen Boszniában, dinasztikus házasságot kötött I. Nikola montenegrói király lányával). Minden igyekezete ellenére, trónra kerülése csak az Alekszandar Obrenovics ellen különleges kegyetlenséggel végrehajtott merénylet árán vált lehetségessé. A szerb parlament a Nikola Pasic⁴² vezette Radikális Néppárt nyomására határozott úgy, hogy őt hívja meg a szerb trónra. Bár máig felderítetlen, hogy magának I. Péternek volt-e köze elődje meggyilkolásához, a stigma uralkodása végéig rajta maradt. Ennek ellenére népszerű uralkodó volt. Liberális reformokat vezetett be, visszatért a belga mintára megírt liberális szerb alkotmányhoz, amelyet Alekszandar Obrenovics hatályon kívül helyezett. Ennek alapján Szerbia ismét alkotmányos monarchia lett. Francia pénzen és segítséggel korszerűsítette a hadseregét, és fejlesztette iparát. Uralkodása alatt érvényesült a sajtó szabadsága és az emberi jogok tisztelete, ugyanakkor meghatározó volt a hadsereg, elsősorban a királygyilkos „Fekete Kéz”(Crna ruka)⁴³ köré tömörült katonatisztek és a vezető pártokat irányító klikkek befolyása, gyors ütemben nőtt a különbség az egyes társadalmi rétegek között.⁴⁴ I. Péter uralkodása alatt azonban a legnagyobb változások, ahogy már említettük, a külpolitikában történtek. Közülük a legfontosabb a szerb külpolitikai orientáció gyökeres megváltoztatása volt: Ausztria helyett Szerbia Oroszországhoz, illetve Franciaországhoz kötötte a szekerét. A jelen tanulmány tárgya szempontjából I. Péter uralkodása ezen szakaszának másik legfontosabb vonása volt, hogy Szerbia a barátságos arcát mutatta a szomszédos délszláv népek, elsősorban a horvátok felé. Igyekezett vonzóvá, egyfajta szellemi központtá válni a számukra. Eközben azonban egyre jobban feszítette a húrt északi szomszédjával, az Osztrák–Magyar Monarchiával. 1906–1910-ben robbant ki köztük a vámháború, ezt követte 1908-ban az annexiós válság, Bosznia-Hercegovinának a Monarchia által történt bekebelezése miatt. Szerbia ebbe csak orosz rábeszélésre, illetve annak hatására nyugodott bele, hogy az antanthatalmak is elfogadták. Önbizalmát növelte a

törökök elleni győzelem az első balkáni háborúban, s a bolgárok elleni a másodikban (1912–1913). Már nem kötötte az Obrenovicsok egyezsége (1881) a Monarchiával, miszerint felhagy a Monarchia-ellenes agitációval Bosznia-Hercegovinában (cserébe szabad kezet kapott Béctől a déli irányba való terjeszkedésre a Balkán-félszigeten). A soknemzetiségű Habsburg Birodalom problémáit a szerb sajtó pellengérré állította, szította, és egyre gátlástalanabban kihasználta.

Horvátországban az 1903-as év augusztusa politikai kurzusváltást is hozott: a báni Horvátország és Dalmácia horvát és szerb politikusai az összefogás mellett döntöttek, hogy hatékonyabban tudják védelmezni a horvát földek érdekeit a Monarchián belül, és ellenállni az erőszakos németesítésnek és a német érdekszféra kelet felé való kiterjesztésének. Az ösztönzés az együttműködésre Dalmáciából jött. Ekkorra az Adria keleti partján jelentősen visszaszorult az olasz elem, a városok túlnyomó többsége horvát és szerb lakosságú volt. Első lépcsőben Dalmácia egyesítése volt a fő cél a báni Horvátországgal. Mivel ebben a tekintetben Magyarországot nem ítélték ellenérdekeltnek, szorgalmazták az együttműködést vele is, a Háromegegy Királyság területi egységének visszaállítását érdekében. A Fiumei Határozatban, amelyet 1905. október 3-án írtak alá a tartományi gyűlések képviselői Dalmáciából, Isztriából és a báni Horvátországból, elismerték a szerb nemzetiség jelenlétét a Háromegegy Királyságban. Ezt tizennégy nappal követte az ún. Zárai Határozat, amelyben az egész Habsburg Birodalom szerbségét képviselő pártok elfogadták a Fiumei Határozatot. Ez a két dokumentum szolgált alapul a Horvát-Szerb Koalíció létrejöttéhez, amelynek célja a délszláv egység megteremtése volt, elsőként a Habsburg Birodalmon belül, amit az összes délszláv nép uniójának megalakítása követne. A Koalíciót olyan politikusok neve fémjelzte, mint Ante Trumbić⁴⁵ és Frano Šupilo⁴⁶, akik később, az első világháború után benne voltak a közös állam létrehozásán közvetlenül munkálkodó Jugoszláv Bizottságban is. A Koalíció összetétele leképezte a korabeli horvát pártviszonyok bonyolultságát, ennek ellenére egészen 1918-ig meg tudta őrizni egységét, de nem képviselte a választók többségének akarátát. A közös állam egyáltalán nem a horvátok elképzelése szerint valósult meg, tehát nem konföderatív berendezkedésű volt, amely azon alapult volna, hogy független államok lépnek egymással államközösségbe, hanem arról szólt, hogy a horvát állam és a – korábban nem államalkotó – szlovén nép beolvad Szerbiába. A folyamatot kezdettől fogva – az első világháborúban győztes nagyhatalmak aktív támogatásával – Belgrádból vezérelték, s mindvégig homályban maradt a Koalíció kapcsolatainak mélysége a szerb kormánnyal.

A horvátok jelentős része – amint ezt a történelem később igazolta – az első világháború előtt nem egy Szerbia által vezetett államba kíváncszott, hanem a Habsburg Birodalom reformját látta volna legszívesebben. Jellemző volt ez a pártok többségére is. A legtöbbnek a programjában valamilyen formában jelen volt a szerbekétől különböző vallás, mint elválasztó elem, és az aggodalom, hogy Szerbiával államközösségre lépve Horvátország is a Balkán részévé válik, amelyet kulturálisan alacsonyabb rendűnek tartott. A „jugoszlávizmus” hívévé szegődött politikai elit pedig egy horvát dominanciájú, de legalábbis konföderális berendezkedésű délszláv államról

álmodozott. A csalódottság afelett, ami megvalósult és a fenntartások a mai napig jelen vannak a horvát politikában, ahogy a másik – ti. szerb – oldalról és a kívülről megnyilvánuló nyomás is, hogy ennek ellenére újra összeálljon egy gyűjtő állam – Heltai Jenő szavaival élve – a sok kis „cirill ország” kezelésére. Ez a nyomás némileg megváltozott köntösben jelentkezik, és több figyelemmel van a szerb területi igények teljesítésére (lásd boszniai Szerb Köztársaság és annak pandanja Koszovóban), de a célja változatlan. Amíg Horvátország nem teszi le a garast a Közép-Európához tartozás mellett, elidegeníthető lesz Magyarországtól, és közös történelmünkhöz való viszonyulása legalábbis ingadozó lesz. Nem fogja rehabilitálni sem a Magyar Királyságot, sem Khuen-Héderváry Károlyt.

Jegyzetek

¹ Viscount of Palmerston, Henry John Temple (1784–1865).

² Az osztrák–porosz háborút a német területek fölötti uralomért vívták. A poroszok közvetlen célként egy kis német államszövetség megalakítását deklarálták. Az egyik oldalon a Porosz Királyság és német szövetségesei, valamint az Olasz Királyság, a másik oldalon az Osztrák Császárság és dél-német szövetségesei harcoltak. A vereség azt jelentette, hogy az Osztrák Császárság elveszti befolyását a német területeken, és a német egyesítés porosz vezénylettel megy végbe.

³ Skót származású diplomata (1805–1877), író, parlamenti képviselő.

⁴ A legjelentősebb fegyveres konfliktus Európában (1853–1856), a napóleoni háborúk és az első világháború között. Szokványos orosz–török háborúként indult. A kezdeti orosz sikerek azonban nyugtalanítani kezdték az európai hatalmakat, és az orosz terjeszkedést megállítandó, 1855-ben Franciaország, Nagy-Britannia és a Szárd Királyság Törökország segítségére siettek. A brit politika elsősorban India miatt tartotta megengedhetetlennek Oroszország térnyerését a stratégiaiul nagyon fontos tengerszorosok térségében. Franciaország a napóleoni háborúk okozta presztízsveszteséget és az 1815-ös bécsi rendezés revízióját akarta elérni, vagyis nemzeti elvek szerint átrendezni Európát. Ehhez a krími háború jó bevezetőnek tűnt. A háborút lezáró Párizsi Kongresszus az Oszmán Birodalmat a nagyhatalmak gyámsága alá helyezte, és megteremtette a közvetlen nyugati beavatkozás lehetőségét, vagyis hogy annak széthullása a nagyhatalmak ellenőrzése alatt és érdekeinek megfelelően történjék.

⁵ *The Future of Austria-Hungary*. Archibald Constable & Co. Ltd., London, 1907.

⁶ Uo.

⁷ R. W. Seton-Watson és Jászi Oszkár levelezése az első világháború előtti években. In Századok, 1977. 4. sz.

⁸ 1871–1956. A *The Times* szerkesztője volt 1919–1922 között.

⁹ Összegyűjtve megjelentek: *The Future of Austria-Hungary*. Archibald Constable & Co. Ltd., London, 1907.

¹⁰ *Racial problem in Hungary by Scotus Viator*. Archibald Constable & Co., London, 1908.

¹¹ Teljes nevén: Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), cseh filozófus, egyetemi tanár, politikus. Cseh-szlovákia egyik alapítója és első elnöke. Középső neve amerikai feleségétől származik.

¹² Megjelent: Constable & Co. Ltd., London.

¹³ Thomas Wittke: *AufewigFeind? Das Deutschland bildin den britischen Massenmedien nach dem Ersten Weltkrieg*. Oldenburg Wissenschaftsverlag, München, 2005.

¹⁴ 1804-ben Sztevan Sztratimirovics, karlócai érsek az orosz cárhoz, I. Sándorhoz folyamodott, szabaddítsa fel Szerbiát, s az ún. szerb vajdaság területét is csatolja hozzá. Azt megelőzendő, hogy ott

a katolikus Habsburgok kerüljenek hatalomra, egy orosz nagyherceg meghívását indítványozta a szerb fejedelmi trónra.

- ¹⁵ *Conseilssur la conduite à suivre par la Serbie*. Archives Czartoryski 5404. Az eredeti, francia nyelvű szöveget közreadta: D. Sztranjakovics. In *Szpomienik Szrpszke Kraljevszke Akademije XCI*, Belgrád, 1939, 105–115.
- ¹⁶ 1812–1874. Gazdag kereskedő családból származott. Maga is vámtisztként kezdte a pályafutását, később a reguláris szerb hadsereg első parancsnoka lett ezredesi rangban. 1843-tól bel-, majd külügyminiszter. Utóbbi tisztségéből orosz követelésre mozdították el, ő azonban ennek ellenére rendületlenül gáncsolta Alekszandar Obrenovics Ausztria-barát politikáját, mert szerrinte Szerbiának Franciaországra és Oroszországra kell támaszkodnia. 1853-ban visszatért a külügyminiszteri posztra, s 1867-ig töltötte be azt.
- ¹⁷ *Zachovszasztav* („Plan”). *Szpomienik Szrpszke Kraljevszke Akademije XCI*, Beograd, 1939, 75–102.
- ¹⁸ Zach később tábornok és vezérkari főnök lett a szerb hadseregben.
- ¹⁹ A Monarchia vezetése előtt nem volt ismeretlen Garasanin programja; annak egy példányát 1883-ban megszerezte.
- ²⁰ Részt vett a Karagyorgyevics-dinasztia trónfosztásában, s a rivális uralkodócsalád, az Obrenovicsok hívéül szegődött.
- ²¹ *Vorstellungseiner Universal-Historie*. Dieterich, Göttingen, Gotha, 1772.
- ²² *Ueber den Fleißinmehrererengelernten Sprachen*.
- ²³ *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791). *Sämtliche Werke* (Összes művei), 33 kötetben, Olms, Hildesheim, 1967.
- ²⁴ Szlovák származású (1793–1852), de többnyire cseh nyelven alkotó költő, népdalgyűjtő, a pánszláv testvériség ideológusa. 1819–1849 között lelkész a Deák téri evangélikus templomban.
- ²⁵ *Kratka osnova hrvatsko-slavensko gapravopisanja* (Buda, 1830).
- ²⁶ 1809-től 1813-ig állt fenn; Dalmácia, Horvátországnak a Száva folyótól délre eső része, az Isztriai-félsziget, Trieszt, Görz, Krajna és Karintia nyugati része alkották. A fővárosa Laibach, a mai szlovén főváros, Ljubljana volt. Élén francia kormányzó állt.
- ²⁷ A *Code civil*, a francia polgári jogi törvénykönyvet a helyi „szláv” nyelvre is lefordították.
- ²⁸ Josip Jelačić Bužimski (1801–1859) császári és királyi tábornok, 1848 és 1859 között horvát bán. Katonacsaládból származott. Apja a szlavóniai katonai határőrvidék parancsnoka volt Jelačić a pétervárad (ma: Petrovaradin, Szerbia) garnizonban látta meg a napvilágot. A horvátok nemzeti törekvéseit képviselte a magyarokkal szemben. Császári hadvezérként mindvégig részt vett a magyar szabadságharc letöréséért folytatott harcokban.
- ²⁹ A törökök elől menekülő szerbek nagy részét, I. Lipót balul sikerült balkáni felszabadító hadjárata (1690) után a Habsburg Birodalom és a török hódoltsági területek határára telepítették le, katonai határőrvidéket létesítve (a Tisza és a Maros, valamint a Duna és Száva folyók mentén), amelyek bécsi igazgatás alá tartoztak.
- ³⁰ Politikus és író (1823–1896), a horvát nacionalizmus emblematikus alakja. Pesten hallgatott először teológiát, majd bölcsészetet. Itt avatták a filozófia doktorává 1846-ban. Ellenségesen viszonyult a szerbekhez, elvetette a délszláv egység ideáját, és a teljes függetlenség kivívását tartotta a fényes jövőbe vezető egyetlen útnak Horvátország számára, a Habsburg Birodalmon kívül. A sikertelen Rakovica-i Felkelés után harcostársa, Eugen Kvaternik ellen fordult. A felkelés ötletét egy beteg elme szüleményének nevezte. Annak ellenére, hogy az Egyház neveltje volt, éles kirohanásokat intézett a katolikus klérus ellen, amiért megfojtja a horvát népi kultúrát, a horvát nép elnyomóival – Ausztria-Magyarországgal – szövetkezik és a máshtűket alacsonyabb rendűnek tekinti.
- ³¹ Jogász, politikus, közíró (1825–1871). Jogi tanulmányait részben Pesten végezte. Starčevićhez szoros barátság fűzte. Együtt alapították a Jogpártot. Kvaternik kategorikusan elutasított bármiféle államközösséget, kompromisszumot a Magyar Királysággal. A Habsburgok ellen, Horvátország teljes függetlensége mellett tört lándzsát. Tisztában volt vele, hogy ezt a nagyhatal-

GYETVAI MÁRIA: NAGYHATALMI JÁTSZMÁK A DÉLSZLÁV TÉRSÉGBEN

mak támogatása nélkül nem lehet elérni, ezért kapcsolatot tartott olasz, francia és orosz forradalmárokkal. 1858-ban Oroszországba emigrált, ahol megpróbálta elérni a cári kormány beavatkozását a horvát függetlenség érdekében; sikertelenül. Kicsivel később, hasonló céllal Franciaországban időzött, ám itt is kudarcot vallott. A magyar–horvát kiegyezés feletti csatlódottságában felkelést szított Likában (Rakovicai Felkelés), amelynek élére állt. Fennen hirdetett szerbellenessége dacára, a terület jelentős létszámú szerb, pravoszláv lakosságát is maga mellé állította, a két népesség és felekezet teljes egyenlőségét ígérve nekik.

- ³² Eszéki zsidó család sarja (1844–1911), jogász, újságíró, politikus. Híveit népszerűen csak „frankovci”-ként emlegették.
- ³³ Eszéken született (1815–1905), német–horvát katonacsaládban. Édesapja Felső-Ausztriából származott. A teológiát Pesten végezte el, 1834-ben. Josip Jelačić bán ajánlására 1849-ben nevezték ki Diakovár püspökévé. Már diákkorában megismerkedett az illirizmussal, Ján Kollár köréhez tartozott, együttműködött például František Palacký cseh történésszel és politikussal és annak vejével, František Ladislav Riegerrel, mindketten a Habsburg Birodalomnak egy szláv dominanciájú szövetségi állammá történő átalakításáért szálltak síkra.
- ³⁴ Horvát teológus, történész (1828–1894). A Strossmayer által alapított zágrábi Jugoszláv Tudományos Akadémia első elnöke, 1869-től a szentpétervári Orosz Tudományos Akadémia levelező tagja volt.
- ³⁵ Grbešić, Gordan: *Od ilirskoga pokreta, jugoslovenske ideje doneuralgičnihtočaka u hrvatsko-srpski-modnosima u 20. stoljeću*. In Diacovensia, Vol. 21. No. 1., 2013.
- ³⁶ Híveit gúnyosan „madjaroni”-nak nevezték. Elleneztek a „što” nyelvjárás felvételét, és a kontinentális horvát nyelv, a „kaj horvát” megőrzése mellett kardoskodtak. Különösen közel álltak a Kossuth-féle magyar ellenzékhez. Ezért megmagyarázhatatlan az ellenük leggyakrabban felhozott vád, hogy a feudális rend fenntartását akarták.
- ³⁷ Báró Rauch Levin de Nyék (1819–1890), horvát bán (1868–1871). A magyarbarát Horvatsko-vugerska stranka egyik megalapítója, majd a Magyar Királlyal való együttműködést szorgalmazó Horvát Unionista Párt vezéralakja.
- ³⁸ Kállay Béni belgrádi főkonzulsága idején teljes joggal jelentette Bécsbe, hogy a szerbek „saját területük kiegészítéseként tekintenek Bosznia-Hercegovinára, és számítanak arra, hogy egyszer ráteszik a kezüket”.
- ³⁹ *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Komisionalna naklada Kr. sveučilišne knjizare Franja Suppana, Zágráb, 1899.
- ⁴⁰ Ilirski narodna stranka (Illír Nemzeti Párt) néven alakult meg 1841-ben. 1843-tól Narodna stranka (Nemzeti Párt). Alapítói között volt Ljudevit Gaj, és a későbbi bán, Ivan Mažuranić. Többek közt a horvát földek egyesítéséért, a horvát nyelv hivatalossá tételéért harcolt. A Bach-korszak után 1861-ben alapította újra I. Mažuranić, Josip Juraj Strossmayer és Franjo Rački. 1863-ban kivált belőle a Samostalna narodna stranka (Önálló Nemzeti Párt), amely Horvátország teljes függetlenségét követelte, 1880-ban pedig a Neovisna narodna stranka (Független Nemzeti Párt), amely jelentéktelen párttá zsugorodott. 1905-ben belépett a Horvát–Szerb Koalícióba, majd az 1906-os választási fiaskó után, megszűnt.
- ⁴¹ Petar Karagyorgyevics (1844–1921), I. Péter néven Szerbia, később a szerbek, horvátok és szlovének királya. Az első világháború előestéjén, megrendült egészségére hivatkozva abdikált, de a királyi címet megtartotta. Fia, Alekszandar régensként uralkodott; 1918-ban visszatért a trónra, s mint törvényes uralkodó, I. Péter király jogára alatt állt össze az első délszláv gyűjtőállam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. A horvát–szerb ellentétek azonban hamar felszínre jöttek, és ekkor végleg távozott a trónról.
- ⁴² Nikola Pašić (1845–1926): szerb politikus és államférfi, Szerbia ötszörös és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság háromszoros miniszterelnöke, a Radikális Néppárt (Nardna radikalna stranka) alapítója.
- ⁴³ Más néven: Egyesülés vagy Halál (Ujedinjen jeili szmrt). Az „egyesülés” Bosznia-Hercegovinával értendő.

- ⁴⁴ Ez szokatlan volt a szerb társadalom számára, amelyben az ötszázéves török uralom alatt felszívódott a születési arisztokrácia, és mindenki egyöntetűen a keresztény „rája” tagja volt.
- ⁴⁵ Ante Trumbić (1864–1938): dalmáciai származású horvát jogász, politikus, parlamenti képviselő. Tagja volt a bécsi parlament alsóházának, majd 1897-től a Császári Tanácsnak. Eredetileg nem volt híve sem a pánszlávizmusnak, sem a szeparatizmusnak. A Monarchia reformjával kívánta alakítani a szláv lakosságú tartományok jövőjét. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság első külügyminisztere volt, amely posztjáról azonban lemondott, s attól kezdve csak a horvát ügyekkel foglalkozott. Idealista volt, szemben Pasics gyakorlatiasságával.
- ⁴⁶ Frano Šupilo (1870–1917): dalmáciai származású politikus, újságíró. Az első világháború kitörése előtt a „jugoszlávizmus” vezető képviselője és a horvát nemzeti érdekek egyik legharcosabb védelmezője volt a Monarchián belül. 1905 és 1909 között országgyűlési képviselő Budapesten. A sarajevói merénlet után Olaszországba emigrált, és onnan fejtett ki széles körű propagandatevékenységet a „jugoszláv-ügy” mellett. Amikor azonban világossá vált számára, hogy a Jugoszláv Bizottság sem a horvátok teljes jogegyenlőségét nem tudja elérni a szerbekkel szemben, sem az Olaszországnak odaigért dalmát területek visszaszerzését, kilépett a Bizottságból. A horvát emigráció politikájának kudarca annyira megviselte, hogy idegösszeomlásban, Londonban meghalt. Egyes horvát források szerint ebbe a szerb politika is besegített. Mindenáron el akarták távolítani, mert ő volt a Jugoszláv Bizottság egyetlen tagja, akit nem Szerbia fizetett.